

Степан Васильович Васильченко

Талант

В селі К. згубила себе з романтичного причинений церковна хористка... Ховати її чином церковним тамошній священик позрікся. Люди принесли йому домовину з мерцем на подвір'я, поставили перед вікнами, а самі розійшлися. Ховала поліція.

(З газетної хроніки)

I

Буйне зелення в саду вже осінні золотарі позолотили, а подекуди палає воно, мов огненне.

Тихо в моїй кімнаті. Вікно в сад стоїть одчинене, і рине в його повітря, чисте й холодне, дише, як вино. Зверху по стіні блукають од далеких хмар рожево-зеленяві тіні.

Сиджу, зігнувшись над своєю торбою-мандрівницею, похапцем різне паперове шмаття в дорогу переглядаю, читаю давнє дрібне писання, — суворо шелестять у руках папери, ніби псалтир над мертвим.

Листи, що забув уже од кого, щоденника якогось обірваний шматок... Вірші... зелені, зелені, як рута...

Все поодцвітало, поопадало, як із дерева посохлий лист восени: спокійно, дрібно — на шмаття — й за вікно, без жалю... Летить вітрам на забавки, вечори змарновані, а ночі недоспані.

Жмут пожовклого паперу, давнього, полинялого... якісь конспекти, рисунки, химерні мережива з різних математичних значків... Навіщо він мені, цей школярський мотлох? Нащо я його так довго вожу за собою? Думаю, дивлюся...

Поміж дрібним лісом цих колючок та дерези, і на полях, і всередині визирають колоски, листочки, рукою задуманою мальовані. Ось вірша початок якогось чи пісні...

Чи вже ж оце писала колись моя рука? Коли саме? Де?...

Одразу задзвеніло в ушах, задзвеніло ясно, як тоді колись уночі несподівано у вікно, в мою кімнату:

«Ви оце не спали іще, книжник і чернець?...»

І став пожовклий папір оживати. Стиха-стиха, ніби з глибокої води, зринають на йому у віночках із довгих вій блискаві карі очі, вихватилась коса ясна, що повісьмо льону, замаяна синьою стьожкою.

Дивиться у вікно, сміється:

«Ви ще не спали?»

Мене підіймає од мого збіжжя, водигь по кімнаті, поставило коло вікна, мов залізом

прикувало; поставило туди очима, де сонце падає. А там все хмари, хмари рожеві, а за ними сині, а за синіми грізні... розцвітають і гаснуть, знову червоним маком полуменіють, одна одну заступають, що тії дими димлять. Поміж ними, ніби в хвилях, вечірнє сонце потопає, борсається, мовби упіймалося в сіті; промінням за хмари хапається палить сіті чаром-золотом.

Димлять дими, грають, очі одводять, будують диво... І не видно вже хмар на обрії, бачу я: ліс вікодавній стіною зростає, чорний в жалобі велетень ліс... І виступає з лісу того чорного у спокою та у величі процесія мовчазная, сувора... Стяги майорять фіолетові, темні, вихитуються корогви червоно-огненні, а під корогвами у квітках несуть когось... У квітах, у стрічках, у гірляндах хризантемових білих, у вінках золотих...

Ой... на марах, на марах...

Оце ж ті юнощі, що з карими очима, попи старі — в їх бороди сиві — несуть, щоб у землю поховати, оце ж ті юнощі... Оце ж вони тії, що були, як іскра, та непокій-ні, непокірні...

Що були і свіжі, і білі, як ароматовий, як білий на веснах уночі очеремховий цвіт...

Вже чую: встає, іде, гуде на мене з тих днів, що минули, хмара-спогаданка...

Буду стояти, буду, схилившись, аж поки цю хмару мальовану, мовби тую дощовую, тут не

перестою.

Усю — од осіннього жовтого листя до листя...

І встає перед очима руїна — чорна, як головешка, ніби од печалі пригоріла. Посередині — провалений дах Стріха з одного боку висока, з другого — схилилась мало не до самого долу. Вигнулися наперед трухляві двері, нащось окуті в залізо.

На дверях — великий заржавілий замок. А бур'яну того кругом, як лісу! Шумить, розкошує він на дозвіллі; не потовпившись у шкільному подвір'ї, вискочив на старий дах, що поріс мохом, темніє вгорі, як повітряний сад.

Ходжу кругом школи, обдивляюся подвір'я і знову вертаюся до дверей, туди, де хурщик поскладав мої подорожні речі.

Сонце зайшло; у небі затучилось. Із поля, з того місця, де лисніє в долині рудка якась, що поросла очеретом, дує різкий холодний вітер.

Насуває темрява, чорна, як воронина; бризнуло дощем.

Бере нудьга...

В темряві обіззався незнакомий голос:

— Зараз одчинимо, зараз.

Виростає високий силует у кудлатій шапці, що в присмерку скидається на дерев'яне відро.

— Хто це? — питаю.

— Свій, сторож... Я, казати правду, нікого вже й не сподівався: Андрій Маркевич казав, що тільки в неділю вернеться, та я вже не думав сьогодні й навідуватись сюди: одному якось, прости господи, аж сумно серед цієї пустині.

Говорить до мене, ніби давно вже мене знає. Не спитав навіть, чи я той, що вони дожидали.

Поволі одімкнув двері й через тісненькі сінці увів у якусь кімнату.

— Отут має бути й ваша квартира, — мовив він, засвітивши маленький каганчик, чорний од кіптю.

Поламаний стіл, двоє старих стільців, ліжко, абияк, нашвидку з трухлих дощок змайстроване... свіжа на йому солома...

Стою, задумавшись, над ліжком; стоїть поруч мене дід; милуючись, дивиться старими очима на свою роботу:

— Таке-сяке зляпав, а все ж буде краще на йому, ніж долі.

Погомонів про те, про се, збирається йти:

— Цю ніч я ще переночую вдома — не прихватив із собою нічого з одєжини, а ночі вже холодні. Спить спокійно, — злодійщини у нас не чути.

Оддав добраніч, пішов..

Не хочеться чогось ні розташовуватись, ні роздягатись.

Взяв каганець, пішов дивитись у клас. Ніби щось аж сполохнулося, коли убоге світло хитнуло в класі темрявою. Дмухнуло вогким, холодним льохом. Роздивляюся: стеля схилилась низько, а далі в глибині ще нижче. Посередині, де її можна було досягти рукою, стоять підпірки-стовпи. По боках — манячать ряди нефарбованих парт, побитих та помережаних школярськими ножами. У вікна давить чорна ніч. Надворі тюжить дощ, і через стелю чвіркають десь на парту краплі води. Поставив каганчик на столі, сам сів на стільці, нероздягнутий, як був у дорозі.

Думаю: «Знову починати, знову привикать, нагрівати собі місце в цьому сумному закутку?... Знову попи, урядники, горілка, гризота, безпораддя?... Ні, ні, не буду тут я довго, сюди — на час. Тільки на який час...»

І помалу встає передо мною моє радісне, моє тепле, те, що завжди тепер світить і гріє мені, університет... Все зникає з очей.

Минає невелика година; ходжу од порога до стіни, мов п'яний спотикаюся на парти.

І увижається він мені, цей храм юності чарівний, десь далеко-далеко, палацом надхмаряним... Шляхи до його, єдині доступні мені шляхи, юнакові бездипломному, хащами позаростали непролазними... Мурами високими їх перегороджено, глибокими безоднями перекопано,

та сміливо й радісно топчу я ті хащі ногами, січу терни, голими руками мури ламаю, мов крилами перелітаю безодні... Лечу...

Самотньо й лунко одгукується в німих стінах моя помірна хода, ясно палає огонь моїх мрій.

Загорілось бажання нетерпляче, невпокійне — не стояти без діла на місці, не марнувати часу, в правду, в життя перетворити мрію.

І мене ніби магнітом потягло до того мого чемоданчика, що на дні в йому поскладані мої підручники та зшитки. Я знаю, що з мене б тепер сміялись, проте не можу втерпіти, щоб хоч не глянути на їх.

Думаю: «Все одно — ніхто того не буде бачити...» І я швидко біжу по чемодан, несу його в клас.

Незабаром жужмом летять з його в один бік сорочки, котиться засохлий у дорозі хліб у другий, швидко витягую книжку, що олівцем посередині закладена, і поміж розкиданого збіжжя сідаю з нею до каганця.

«Я тільки хоч погляну очима», — умовляю себе. І, розгорнувши книжку, зразу, як у воді, потонув у їй...

Шмат глини, одвалившись десь у кутку од стелі, гучно ляскає на мостину... Кидаюсь, як зо сну:

«Де я?»

Порощить дощ за вікном. Під партою десь одноманітно скрегоче миша, тягаючи сухар. Як червона зірочка з туману, блимає перед очима каганець. Дощ шумить, не вгаває надворі, дедалі рясніший, голосніший. Ніч все темніша стає та глибша...

А з усіх боків шумлять вікна — плачуть... Так плачуть, так плачуть, обливаються рясними слізьми, гіркими, безнадійними, і стиха причитують, що ніколи вже не буде сонця ані ясних днів.

В мене грає радість, як вино, і шкода стає того нерозумного жалю дитячого, тих буйних, даремних слів. Так, бувало, колись ми, малі діти, розумом недійшли, заходилися од марного плачу, коли наша мати до ночі засидиться десь у забарній гостині. Тоді нам, малим, в темряві здавалося, що вже мати ніколи, ніколи не вернеться додому...

Ой ви, дурненькі, заплакані вікна: сонце — буде, будуть дні радісні, ясні, будуть пісні, квіти, будуть радощі, сміхи... Будуть!..

В дощовому шелесті стало чути, як десь за школою хрипко й сумовито заграли якісь очеретяні дудки: півні найглухішу ніч співали.

II

Ранок. Щось стукає в двері.

— Хто такий?

За дверима здавлений голос:

— Вибачте, дозвольте зайти до вас на часинку, я — тутешній дяк...

Увіходить: сива шапка, пальто — наопашки, під рукою кавун. Сміливі сірі очі, шовкові русі кучері — гарний...

Знайомиться:

— Дяк Запорожець. Довідався, що ви приїхали в школу, не втерпів, щоб не зайти познакомитись. Вибачте, у нас по-простому...

Понесло горілкою, разом із тим бачу — в кишені з червоною головкою пляшка казенки... Соромливо заховав її од моїх очей. Посідали, почали розмову. Про одне, про друге... Про попа.

— Дерій, зажера, заїдливий...

Питаю:

— Не в миру з ним?

— Не любимо й на перехід один одного. Не людина — собака пінява...

Помовчав.

— Коли сказати правду, то я навмисне й прийшов до вас, зарані попередити: якомога дальше од його; тільки путня людина прибуде в село — з'їсть.

Дяк підсунувся ближче, і передо мною виростають незабаром картини довгої, запеклої ворожнечі попа з дяком.

Звичайно, піп давно б «з'їв» дяка, коли ж Запорожців дядько — в консисторії, і люди — теж за дяком. Крім того, поблизу — штунда.

— То й що? — питаю.

Осміхається. Помовчавши:

— Бачите, вони давно вже підмовляють мене до себе — вподобали...

Приглядаюся уважніше: коло губів креска непокірна, уперта.

Інтимно:

— Ви знаєте, нема того місяця, щоб не тягли: як не до преосвященного, то в консисторію, а то — в монастир на покуту.

- І це було? — заохочую.

— Ще й не раз, недавно два тижні сів борошно в монастирі. На тому тижні тільки вернувся...

— За що?

— Вийшло маленьке непорозуміння: на Маковія за бороду батю посмикав у церкві. Трошки, — додав він скромно. Зітхнув: — Ех, огидло все це мені до краю.

— То ви б покинули, якої неволі сидіти в дяках?

Підвів голову й серйозно подивився на мене:

— В москалі візьмуть.

Задумався. Далі стрепенувся, кинув на мене запозирливий, гострий погляд:

— А ви самі — якого роду?

Я сказав.

— Умгу...

— А що таке?

— Я — так.

Заспокоївся.

Вистукує щось пучками по столу. Стиха почав співати. Голос затремтів юнощами, мрійно і лагідно.

Далі прояснів, засміявся, енергійно труснув кучерями, й очі засяяли ясно, весело — по-бурсацькому.

До мене:

— Ви співаєте?

— Співаю.

— Цю знаєте? — І на всю школу несподівано шугнуло:

Де ти бродиш, моя доля...

Разом із тим він широким рухом вийняв із кишені пляшку, ніби про це вже була в нас мова раніш, вибив пробку, повів очима по кімнаті:

— У вас тут чарки, або хоч шклянки не буде?

Я сказав, що горілки не буду пити.

Він не почув чи не зрозумів:

— Що?

— Кажу, що я пити не буду.

— Чому?

— Не п'ю.

Він пильно дивиться мені в вічі, неймовірно:

— Ви — козак?

Сміюся:

— Козак.

- І не будете? — В очах випливає готовий уже ворожий виблиск.

Кажу спокійно й рішуче:

— Ні.

Довго дивиться в очі, далі помалу, нерішуче заткнув пляшку пробкою, сховав у кишеню, взяв свій кавун, встає.

— Не треба. Казали — приїде до нас такий і такий, аж бачу: до нашого берега що не запливе... — Він махнув безнадійно рукою, кинув на кучері шапку, пішов.

У порозі спинився, саркастично зажмурило око:

— Знаю, звідкіля цей вітер... Певне, вже наговорили... Ну і к чорту — плакати не буду.

Лягнув дверима, зник.

Дивлюсь услід.

Химерна якась людина.

Андрій Маркевич, старший учитель в школі,-

рудий кремезний паруб'яга. Обличчя — червоне, в ластовиннях; у синіх очах, як скеля з-під води, виблискує криця. Ходить у свиті в бобриковій, а штани носить на випуск. На голові — кашкет із оксамитовим околишем, арматурка, кокарда. Здіймає він з голови того кашкета обережно, як архирей митру, і раз у раз здуває порох.

Людина занадто практична, ретельно акуратна, хитренька, до всього допитливий. Не припав він мені спершу до душі.

Думав: певне, вертій на зразок сільських юристів.

До мене він теж поставився зразу, віри не доймаючи: репутація непокійного учителя, що про неї якось він уже довідався, викликала у його рішучу собі догану.

Після перших розмов я почав тікати од усякої з ним зустрічі.

В школі навчання ще не починалось: я сів за свої книжки і сидів за ними часом допізна.

Став помічати — мій колега спозирає за мною.

Глянувши якось увечері у вікно, я загледів, як блиснула кокарда...

Затулив вікно. Став ще далі держати себе од його.

Коли ж Андрій Маркевич, на моє диво, дедалі стає лагідніший до мене, шукає зустрічі, охотніше

стає на розмови. Здається, хоче про щось говорити, тільки не наважиться.

Одного вечора чую — легенько стукає в двері.

Увіходить, трохи сконфужений, замутившись якоюсь дрібницею. Далі підходить до столу, нашвидку, пильними очима їсть мої книжки.

Питає так, ніби між іншим:

— Певне, читати любите, що так довго огонь у вас горить щовечора?

— Читаю потроху, — неохоче одказую.

— Книжки які цікаві маєте? — прихиляється до столу, кидає гострий зір на сторінку розгорнутої книжки.

— Більше — шкільні підручники.

— Може, до якогось іспиту готуетесь?

Признаватися йому в своїх таємних замірах мені не хочеться, і я відповідаю навмисне якнайсухіше:

— Так, маю таку думку.

Беру мовчки з-перед його очей книжку, загортаю.

Почервонів. Помовчав.

Проте було помітно: чим непривітніші мої до його слова, тим більше розгорається у його цікавість. Трохи переждавши, несміливо, проте з незламною упертістю він почав знову:

— Можна спитати вас, до якого саме ви готуетесь іспиту?

Брала нудьга — одповідаю з досадою, з ясним бажанням скінчити про це розмову:

— Маю думку держати екзамен на атестат зрілості...

— В університет думаєте?

Мовчу.

Андрій Маркевич засяяв, і на його обличчі я побачив незвичайну, ніжну до себе почтивість. Погляд очей став ясний, по-дитячому довірчивий.

— Бачите, чого я так настирливо у вас про це допитуюсь... — Він зашарівся, як дівчина, і винувато осміхнувся: — Я теж маю сміливість... нахабство колись спробувать і собі продертись в університет. Звичайно, мені ще багато треба до цього готуватись, та я роботи не боюсь... привик. Тільки самому тяжко дуже: нема з ким порадитись, нема кого розпитати.

Слухаю далі і сам собі віри не діймаю: ніколи я не сподівався знайти в цьому селюкові, в цьому на перший погляд грубуватому, практичному в житті парубкові, знайти такої гарячої жаги до науки, такого ніжного суму за нею, такої туги.

— ...Часом глянеш, які нам ставлять мури на тому шляху, то іноді одчай візьме. І хочеться піти туди, стати під брамою університету: кричати, прохати, за поли хапати, щоб впустили туди, а як ні — то краще, не одходячи, об той мур розбити голову...

Ніби не та людина: здалося, щось тепле, щось рідне почув я у йому.

Розмова загорілася, як сухий хмиз на огні.

Щира, гаряча, довга.

IV

У якесь свято познайомився і з нею, з Тетяною.

Прийшла до Андрія Марковяча по книжки: десь, певне, прочула, що прибув новий учитель, — прийшла на довідки.

Ще ні разу її не бачивши, я багато дечого чув про неї. Дівчина вчилась у городській школі... в голові вітер... Співає в церковному хорі. Заводить любощі з регентами і з сільськими писарями. О. Василь бере її собі за помічницю в церковній школі і, коли вірити людям, купує їй рожеві чулочки. Казали, що одного темного вечора матушка ходила з хлудиною до школи заганяти свого батю. Охоча до жартів, до вигадок. Багато дечого говорили, і малював я її собі в думках ясно. Коли ж уперше побачив у кімнаті Андрія Маркевича, я ніяк чомусь не міг пойняти віри, що це вона. Все, що про неї говорили, забулося одразу.

На мене пильно дивились цікаві очі.

Великі, довірчиві, карі.

Ці очі зразу викликали в мене якесь

хвилювання і без слів казали, що це та дівчина, що про неї мусять люди говорити.

Висока, ставна, аж ніби понижчала стеля од неї в кімнаті в Андрія. Коса біляста. Старанно причісана й пригладжена, проте непокірно набухає і в'ється по голові кучерявою березкою... Щось невpokійне на обличчі... Коло губ якась сумовита креска... Щось загадчане... Хто вона? Звідки?

Я мимоволі притихнув. Дивлюсь, мовчу.

Андрій тим часом ходив спокійно по кімнаті, розтягуючи якусь нудотну розмову; помітивши, яке враження справила на мене його гостина, він добродушно прикусив у себе на губах осмішку і змовк. Його сині очі під личаними віями засяяли хитро й лагідно.

Підійшовши мовчки до Тетяни, він моргнув мені оком, поклав їй на плече свою гудзувату руку і жартов-ливо почав:

— Ну то що ж, Тетяно Гнатівно, будемо й цього року театри грати?

Тетяну ніби хто з незнаний вколов голкою:

— Одчепіться з своїм театром...

Таємничий вигляд, ніби покривало упало з неї, одразу одмінився.

Соромливо, як селянська дівчина, вона рукавом затулила сполохане лице.

І стало помітно і шию, степовим сонцем запалену, і стернею подряпані руки.